

УДК: 32/316.07/7.049.1

<https://orcid.org/0000-0002-2988-620X>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1402737>

І. В. Мацишина

СИМВОЛІЧНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: МОДЕЛІ, УЧАСНИКИ, ЗАГРОЗИ

Семіотика оперує світами, посилюючи або знижуючи значення символів як смислів різних реальностей. Трансляція смислу реальності відбувається на рівні символу під час комунікації. Політичні практики, як контекст символічного, активізують або руйнують символічне під час комунікації у політичному просторі. Формування сенсу через протиставлення символів, через формалізовані та неформалізовані процедурні практики робить політичні інститути головним актором політичної комунікації. Коли учасники комунікації висловлюють слова, вони формують і подію, яка впливає на ціннісні смисли нації.

Ключові слова: символ, кодування-декодування, комунікація, національна безпека, хабітуалізація.

И. В. Мацишина

СИМВОЛИЧЕСКОЕ КОНСТРУИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ: МОДЕЛИ, УЧАСТНИКИ, УГРОЗЫ

Семиотика оперирует мирами, усиливая или снижая значение символов как смыслов различных реальностей. Трансляция смысла реальности происходит на уровне символа во время коммуникации. Политические практики, как контекст символического, активизируют или разрушают символическое при коммуникации в политическом пространстве. Формирование смысла через противопоставление символов, через формализованные и неформализованные процедурные практики делает политические институты главным актором политической коммуникации. Когда участники коммуникации произносят слова, они формируют и событие, которое влияет на ценностные смыслы нации.

Ключевые слова: символ, кодирование-декодирование, коммуникация, национальная безопасность, хабитуализация.

I. Matsyshyna

SYMBOLIC CONSTRUCTION OF POLITICAL REALITY: MODELS, PARTICIPANTS, THREATS

Semiotics operates with worlds amplifying or reducing the meaning of symbols as the meanings of various realities. The translation of the meaning of reality occurs at the symbol level during communication. Political practices, as a symbolic context, activate or destroy the symbolic in communication in political space. The formation of meaning through the opposition of symbols, through formalized and informal procedural practices, makes political institutions the main actor of political communication.

There are instruments which can help to find logic and mechanisms for constructing political reality, to find the relationship between the author and the reader, the socio-cultural and political environment. And the semiotic approach gives us such possibility. For political scientists, signs and symbols are primarily a text, which consists of words, images, sounds, and gestures. It is a certain sign system, which analysis allows understanding how the use of signs creates a sense. Of course, a channel that transmits a message plays an important role, and due to its influence semiotic texts receive their additional information. On the other hand, political institutes involved in the production of messages communicate with the audience, therefore, the peculiarity of its perception also forms the specifics of texts. In general, the concept of "political semiotics" may be understood as the use of symbols in order to stabilize political power. When communication participants say words, they form an event that affects the value meanings of the nation. During the crisis, political institutions need to survive. Therefore, coordination with other communication actors has to be actively pursued and built on common strategies, messages and actions.

Key words: symbol, coding-decoding, communication, national security, habitualization.

Постановка проблеми. Дослідження комунікативних стратегій, які використовують різні політичні режими, дозволяє виявити трансляції певних смислів і цінностей, що пропонуються владою. І в той час, коли в центрі уваги опиняються політичні еліти, місце і роль інших суб'єктів комунікації залишається поза уваги. Як і чому запропоновані смислові моделі стають загальнонаціональними, хто є активним учасником комунікації і що відбувається під час декодування інформації у політичному просторі, є перспективним напрямком наукового аналізу символізації політики в Україні. І одним з перших кроків у цьому напрямку є аналіз феномену політичного символу, який є одним з головних текстів політичного дискурсу.

Аналіз актуальних досліджень. У політичній науці вчені, які розглядають феномен символічного у політиці, поняття символу розуміють не з точки зору О. Лосєва, Ю. Лотмана, К. Юнга, як знак, що виступає знаком іншого тексту. Символічне, у контексті політичного, використовується як спектр соціальних уявлень, що впливає на сприйняття політичної реальності і є практикою моделей взаємодії з цією реальністю. Звідси відбувається протиставлення реальної політики, як нормотворчий процес, і імітація такого процесу. Існування особливої диспропорції між офіційними нормами, легальними законами та неофіційними правилами гри вносить серйозні корективи у дослідження політичних процесів. І на відміну від

інституційного підходу, де теорія раціонального вибору має свою логіку та може бути прогнозованою, у неоінституціоналізмі теорія раціонального вибору не працює. Головним фактом такого протиріччя стає обмежена раціональність, яка під впливом емоційного фактору витісняється під час дієвих процесів. Інтерпретуючи реальність, суб'єкт використовує символи, які наповнені емоційними цінностями, ірраціональністю, протилежними конотаціями. Тому кожен символ для кожного суб'єкту створює свою власну реальність.

Якщо політичний символ розуміти як знак, то втрачається феномен символічного впливу, який заміщується дослідженням семіотичної структури. Механізм конструювання політичної реальності за допомогою символів залишається на задньому плані. А якщо досліджувати символ як категорію образного, то внутрішня обумовленість образу не дозволить вийти за його власні межі, що значно звужує дослідження символічних впливів на політичну реальність. Тому найбільш точним значенням символу у розрізі політичного є розуміння його як знаково-образної конструкції, яка може виступати і як форма, і як дія.

Розуміючи символ як мову, де мовні акти дозволяють суб'єкту взаємодіяти з навколишнім середовищем, теорія мовних актів дозволяє розглянути феномен символічного і сформулювати його значення у політичній сфері. Л. Вігенштейн, Дж. Остін, Б. Рассел, М. Фреге, розглядали феномени мовної гри як засіб пізнання. Але П. Бергер та Т. Лукман вказали, що мовна гра є й засобом конструювання реальності і в цьому дослідженні робиться спроба дослідити місце і роль суб'єкта, який під впливом символічного конструює не тільки світ повсякденності, але й політичний світ.

П. Бергер та Т. Лукман у своїй роботі «Соціальне конструювання реальності» акцентують увагу на мові як важливій знаковій системі комунікації. Головна теза вчених полягає в тім, що мислення завжди інтенціональне і реальність вже є конститутованим виміром речей.

Наголошуючи на тому, що реальностей багато і соціальний суб'єкт може переходити від однієї реальності до іншої, повсякденна реальність займає важливе місце у житті суб'єкта. «Я вважаю реальність повсякденного життя як впорядковану реальність. Її феномени вже систематизовані у зразках, які здаються незалежними від мого мислення і які накладаються на нього. Реальність повсякденного життя виявляється вже об'єктивованою, тобто конституюваною порядком об'єктів, які були позначені як об'єкти до моєї появи на сцені» [1, с. 18]. Саму повсякденну реальність вчені розподіляють на сектори (звички та нові проблеми, що формують звички) та схеми типізації (коли пізнання відбувається завдяки схемам типізації). Завдяки мові відбувається актуалізація повсякденної реальності, де сама мова виходить за її кордони. «...Мова здіймається на такі вершини, які не тільки *de facto*, а й *a priori* недоступна повсякденному сприйняттю. Тепер мова конструює грандіозні системи символічних уявлень, які підносяться над реальністю повсякденного життя подібно явищам з іншого світу» [1, с. 29].

Тому вчені стверджують, що суспільство створюється людьми і їхньою взаємодією, які вони називають звикненням (хабітуалізацією). Хабітуалізація розуміється як будь-яка повторювана дія, що часто перетворюється на зразок, який потім може в майбутньому повторюватися в тому ж вигляді і з тими ж економічними спробами. Ми не просто будуємо наше власне суспільство, але й сприймаємо його таким, тому що інші створили його до нас. Суспільство як «звичка», насичується символами, які його структурують. І, в цьому контексті, розуміння символів як знаково-образних конструктів, які змушують об'єкт рефлексувати на свою присутність у його житті, дозволяє дослідити автоматичне сприйняття реальності як на рівні повсякденності, так і на рівні політичного. **Головна мета статті** – виявити механізм конструювання політичної реальності за допомогою символів.

Виклад основного матеріалу. Символ дозволяє об'єднувати різні сфери реальності. А оскільки самі політичні інститути, за думкою вчених, теж мають свою реальність, вони прагнуть бути легітимними. І для цього

вони теж використовують символи як свій головний ресурс. Від символів залежать кордони інституціоналізації, які мають здібність звужуватися та розширюватися. Все залежить від питання легітимізації. П. Бергер та Т. Лукман виділяють кілька рівнів легітимізації:

- перший рівень: досвід передається наступним поколінням;
- другий рівень: теоретичні твердження в зачатковій формі. «Прислів'я, моральні максими, народна мудрість, казки, легенди, часто передаються в поетичній формі, - приклади цього рівня» [1, с. 64];
- третій рівень: теорії, що підкріплюють необхідні ідеї для просування;
- четвертий рівень: символічні процеси як процес сигніфікації реальності. На цьому рівні всі сектори інституційного порядку інтегруються і суспільство набуває сенс.

Таким чином, сенс з'являється через рефлексію на символ. Е. Кассирер та Р. Барт показали, що символ – це первинна знакова структура, після якої йдуть міф та ідеологія. Символи здатні як закріплювати усталені смисли, так і породжувати нові, перекриваючи старі. Іншими словами, символи – це робота не тільки свідомості, а й технологій, які спрямовані на активізацію свідомості в необхідному напрямку.

Е. Кассирер говорить про те, що досвід людини будується на конструюванні світу за допомогою символів, оскільки тільки так людина зможе адаптуватися в світі. Тому світ символічного існує паралельно світу фізичного. Мова, міф, ритуал є частиною цього світу. Символічний світ витісняє фізичний світ. На його думку, символічні форми не перетинаються одна з одною, але через них конституюється дійсність.

Феноменологічний підхід, спрямований від часткового до загального, де акцентується різниця між розумінням світу у досучасного суспільства і сучасного. Якщо раніше структура світу дозволяла знаходити місце в ньому людині завдяки чітко розділеним обов'язкам, то сучасне різноманіття зайнятості, вказує не тільки на розуміння множинності світів, але й на проблему взаєморозуміння між ними. Тому, що виникає багато конфліктів

між світами. І завдання феноменології виробляти шляхи конструювання реальності на основі повсякденного життя.

А. Шютц, слідом за Е. Гуссерлем намагався зрозуміти природу суб'єктивного упорядкування світу. Е. Гуссерль розрізняє два види дійсних переживань: зовнішнє (фізичне) переживання матеріальних речей і внутрішнє переживання (психе). Психе, як вважав Е. Гуссерль, через одухотворене тіло пристосовується до зовнішнього світу. А. Шютц підхопив цю ідею і довів, що світ наповнений безліччю речей і лише деякі з них ми сприймаємо і переживаємо завдяки своєму досвіду. При цьому суб'єкт розуміє це як реальність. Розуміючи світ, як множинну реальність, яка знаходиться в одній реальності, А. Шютц доводить його суб'єктивність. Звідси і сенс є наслідком суб'єктивного досвіду. Реальність стає досвідом суб'єкта, сенс якої він отримує у своїх суб'єктивних світах. Різні соціальні групи конструюють свої реальності завдяки раціональності, яка теж має властивість змінюватися під час інтеракції. «Приватна ситуація індивіда, як вона визначена їм самим, завжди є ситуацією всередині групи, його приватні інтереси співвіднесені з інтересами групи (будь-то шляхом партикуляризації або шляхом антагонізму), його приватні проблеми з необхідністю перебувають в одному контексті з груповими проблемами» [8, с. 273].

Розуміння сенсу через протиставлення символів, через формалізовані і неформалізовані процедурні практики конкретного світу, шляхом перенесення значення символу з одного світу в інший, ми конструємо смисл. Це передбачає не тільки перенесення минулого в сьогодення, а й навпаки: наш світ стає зразком світу майбутнього. Наприклад, герої Другої світової війни, як знак героїзму для нас. Вони наділені певними атрибутами, які підсилюють і вказують на героїку: військова форма, серйозні обличчя, маскулінність, зброя в руках тощо. За такими кодами і у схожих символічних формах створюються пам'ятники полеглим героям війни на Сході країни сьогодні. Створений конструкт героїзму через формалізовану процедуру використовує одні й ті ж мовні вирази в різних політичних просторах та в

різних часових вимірах. Якщо даний символічний конструкт не підходить для конкретного політичного режиму, змінюються правила інтерпретації монументального тексту, що може закінчитися знесенням самого пам'ятника. Таким чином, при зміні політичного контексту можлива зміна символів як текстів, які інтерпретують політичний режим. Легітимізація політичного потребує корективи символічного. Так семіотика оперує світами, посилюючи або знижуючи значення символів як смислів різних реальностей. Те, що в одному світі було як норма, в іншому стає його цінністю або знецінюється. В одному світі Ленін, як революціонер. В іншому світі Ленін, як тиран. Подібне логічне міркування загрожує потрапити в мережі фальсифікації, хоча мова йде лише про різні семантичні виміри. Політичні практики не винаходять нові знакові-образні конструкти, вони просто знижують або підсилюють, дозволяють або забороняють символи. Таким чином, політичний простір створює умови, у яких символічні тексти набувають свого різноманітного змісту.

Розуміючи символ як знаково-образну конструкцію, необхідно пам'ятати, що така конструкція може бути як формою, так і дією. В політології важливо аналізувати дію як мову, яка теж є символом. І правила цієї дії є важливими, як і наслідки цієї дії. С. Т. Золян наводить приклад з висловлюванням «оголошення війни»: «Це передбачає певну процедуру (як правило, голова держави звертається з подібною пропозицією до парламенту). Але до тих самих наслідків можуть привести і дії або мовні акти, які не формалізовані як «оголошення війни» (провокаційні політичні заяви, мобілізація, нагнітання напруженості на кордоні і т. і.). Очевидно, що оголошення війни є не тільки описом політичної дії, а й саме є дією» [2, с. 53].

Політичний ритуал, як знак-дія, не вимірюється протиставленням «істинний-помилковий». А значення такої дії проводиться за виміром «нормативний-ненормативний», чи доречний він у даному політичному контексті. Якщо його хтось штучно вмонтував, то є ознака маніпуляції з боку

влади. А якщо цей ритуал відбувся поза норми і все одно використовується, є ознака присутності контрвлади. Наприклад, інавгурація та протести. У цьому контексті таке висловлювання, як текст, є дозволеною та недозволеною поведінкою. Звідси дуже важливим є аналіз формалізованих та неформалізованих процедур, які характеризують політичні процеси. Тобто, наскільки умови дозволяють висловлюватися так, як це повинно бути. Наприклад, постанова Президента має ознаку закону тільки тоді, коли ця постанова виконана в межах його повноважень (формалізована процедура). Так можна встановити істинність або хибність символу (правомочність або не правомочність постанови Президента). Розуміючи під мовами не тільки лінгвістичний рівень, а й знаково-образні системи взагалі, – де сама дія теж є знаком, – відкриваються нові горизонти дослідження політичної науки за цим напрямком.

Але в політичному вимірі істина або хибність символу залежить ще від *безпеки для нації*, як загальнонаціональної цінності. Тут виступає прагматика символу, яка залежить від влади. Тому для політичного режиму дуже важливо встановити правила формалізованої процедури, в яку залучаються символи. Зосереджується увага на формалізації, як порівнянні символічних конструкцій, що носять стійкий характер, а потім досліджується сам символ як повідомлення. Наприклад, національна безпека, як головний предмет дослідження, у різних текстах може бути різним.

Р. Інглхарт у своїй роботі «Постмодерн: мінливі цінності і суспільства, що змінюються» вказує на масову участь, міжособистісну довіру, толерантність до меншин, свободу слова, як головні умови стабільності демократії. Але, досліджуючи цінності з 2010 по 2014 рр. разом з К. Вельцелем, він показав, що в умовах демократії цінності мають мінливість змінюватися, що є наслідком зміни економічного, соціального, культурного вимірів суспільства. Вчені наголошують на рівні екзистенціональної безпеки як головної цінності, що стало наслідком переходу від традиційних цінностей до секулярно-раціональних. Якщо перші стосуються релігії, зв'язків між

батьками і дітьми, поваги до авторитету, то секулярно-раціональні цінності приділяють менше уваги релігії, традиційним сімейним цінностям і авторитету. Більша увага прикута до економічної та фізичної безпеки [12].

Тому труднощі можуть виникати з пошуком ідеї, яка знаходиться за символом. Кому належить ретрансляція сенсу через символ, хто контролює та відповідає за формування повсякденними практиками? Чи насправді проблема національної безпеки, як головної цінності нації, потребує жорстких санкцій чи це лакмусовий папір для можновладців? Пошук відповідей на ці питання розширює горизонт наукових розвідок – від міжнародної політики до політичної комунікації.

Серед моделей політичної комунікації модель С. Холла найбільш точно показує значення символу і роль учасників комунікації під час передачі інформації. За думкою вченого, існує три рівня учасників комунікації:

- на першому рівні політична еліта надає певні інтерпретації подіям, які запаковуються у символи, що ними контролюються;
- на другому рівні підключається еліти, яких Л. Альтюссер називає «ідеологічним апаратом держави»: релігійні, етичні, юридичні, політичні, естетичні та т. і. інститути, які забезпечують підконтрольність ідеології [9, с. 695];
- на третьому рівні одержувачі інформації стають активними передавачами інформації. І роль одержувача інформації на цьому рівні ще більше посилює комунікацію.

За словами С. Холла, код, який домінує під час передачі інформації в якості її гаранта передачі, належить політичній та військовій елітам. Вони надають значення, дискурс, розставляють акценти. Завдяки їм «договірне» значення прийняття інформації закріплює основні категорії тексту, що передається (Р. Якобсон теж про це писав). Таким чином, виробник інформації завжди кодує домінуюче повідомлення в ідеологічну форму.

З огляду на те, що інформація приймається на індивідуальному рівні, немає універсальної моделі, яка б могла забезпечити стовідсоткову передачу

інформації. Розбіжність кодів завжди присутня як з суб'єктивних, так і з об'єктивних причин. І причини з перешкодами тільки ускладнюють передачу. Тому, щоб аудиторія могла зрозуміти стійку ідеологію в тексті і погодитися з нею, вона повинна сама бути в тексті. Звідси поширений вираз С. Холла: «Для того, щоб бути здатним що-небудь сказати, необхідно себе кудись помістити». Медіа-тексти полісемічні, оскільки вони схильні до множинної інтерпретації. Звідси «коннотативні коди не рівні між собою» [11, с. 134]. Інституційний порядок організовує коди повідомлень, коли одні мають пріоритет над іншими. І завдання інституцій, щоб одержувач інформації розкодував інформацію якомога ближче до оригіналу. Ще у 1973 р. С. Холл запропонував так звану «модель декодування інформації», яка складається з трьох рівнів:

- 1) одержувач інформації отримує необхідну інформацію, яка відправляється відправником (домінуючий рівень);
- 2) включається опозиційний код, який заперечує прийняте повідомлення (договірний рівень);
- 3) виникає «договірне» значення прийняття інформації: коли приймається одна інформація і заперечується її інша частина (опозиційний рівень).

Критичне прийняття, яке запускає опозиційний код, робить одержувача інформації відповідальним за подальший інформаційний контекст. Те, що він прийняв і не прийняв, народжує інший текст і тут роль еліт вагома тільки на початку відправлення. Відповідно до теорії кодування і декодування С. Холла, аудиторія, виходячи зі своїх індивідуальних ідеологічних уподобань, може приймати і розуміти медіа-тексти або в рамках панівної ідеології, або протистояти їй.

Тому в політології важливе значення мають причина виробництва повідомлень, а також вплив і роль акторів у виробництві і розповсюдженні ідей. Що стосується причин виробництва, то тут доречною є робота Дж. Л. Кембелла «Ідеї, політика і публічна політика», де вчений вказує на

потрясіння і кризи, які створюють політичні проблеми. Для їх вирішення політичний менеджмент використовує фрейми, які застосовуються під час прийняття політичних рішень. Найбільш успішні рішення використовують так звані «дорожні карти», які вибудовуються з проблемних або невизначених політичних ситуацій. В інших ситуаціях пропонуються програми, які надають координаційні центри, навколо яких політики можуть найбільш легко створювати політичні коаліції. У цих ситуаціях важливість ідей та символів як координаторів досить висока.

Дж. Л. Кемпбелл пропонує чотири етапи запровадження нових ідей політичними інститутами:

1. старі політичні програми делегітимізуються, коли з якої-небудь причини вони сприймаються як ті, що потерпілі невдачу;
2. пошук нових ідей призводить до того, що залучається еліта в розробці нових програм, які відповідають їхнім нормативним та когнітивним парадигмам;
3. нові програми впроваджуються і тестуються на практиці;
4. якщо політики вважають, що ці програми працюють, тоді вони стають інституційними [10, с. 33].

На відміну від моделі декодування С. Холла, ця комунікаційна модель більше лінійна, оскільки враховується активна участь у передачі інформації політичної еліти. І якщо, навіть, на третьому рівні можливо залучення у комунікацію одержувачів інформації, – реакція яких на повідомлення може стати маркером вірного / невірного проекту реформування, – то все одне, на четвертому рівні рішення приймають політики. Більш того, теорія координованого управління смислотворення (КУС), яка розроблена американськими соціологами Б. Пірсом та В. Кроненом доводить, що згода (у моделі С. Холла це другий договірний рівень) зовсім не є обов'язковою умовою комунікації. Люди створюють сенс та порядок навіть коли сенс та порядок можуть бути відсутніми.

У своїй кандидатській дисертації О. Іонова пише: «Смислотворення не проводиться ізольовано, тому ключовим моментом у створенні смислів є координування цього процесу з іншими учасниками комунікації» [3, с. 131]. І одна з головних функцій політичних інститутів – координація комунікації.

Основні концепти цієї теорії будуються на трьох можливих діях:

- координація – процес узгодження комунікативних актів різних людей, який веде до формування комунікативних патернів;
- когеренція – процес розповідання історій. «Особистість обирає, що розповісти, а про що – промовчати, яким чином представити інформацію. Відмінності в використовуваних мовних засобах, сюжеті, тимчасовій віднесеності, рефлексивності і т. і. мають важливе значення для конструювання соціальних світів комунікантів» [7, с. 31];
- таємниця – процес пошуку причини використання конкретного паттерну в той час, як існували й інші варіанти.

Так, теорія координованого управління смислотворення розглядає подію не як набір фактів, а як наслідок комунікації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Успішна комунікація, на думку прихильників комунікаційної теорії, це коли відбувається так зване зчеплення навколо явища або предмета схожих слів. Іншими словами, коли учасники комунікації висловлюють слова, які формують подію. Цей створений паттерн стає формою поведінки. Так кожен момент комунікації може мати безліч варіантів, які черпаються з майбутнього і вибудовуються на майбутнє в сьогоднішньому дні.

Таким чином, можна зробити деякі висновки.

- 1) символи, як капітал соціальної групи, можуть прийти в занепад разом з групою, яка на них спирається. Тому кожна економічна, соціальна, політична та культурна зміна стає викликом і для зміни символічного;
- 2) політична комунікація змушує політичні інститути бути активними учасниками комунікації, які виробляють певні символічні тексти

для стабілізації політичної системи. Розуміючи комунікацію як процес створення дії, конструюється і певна поведінкова модель;

3) символ має свої коди і розкодування, що активізує другу групу учасників комунікації – одержувачів інформації. Саме від договірної та опозиційної рівня можлива подальша доля інформації;

4) в основі прийняття політичних рішень сьогодні знаходиться головний маркер – національна безпека. І коли політичні інститути комунікаційну дію створюють навколо цієї цінності, можливе виправдання жорстких прийомів та навіть елементів насилля (що може бути знаком авторитарної демократії). Звідси прийнято розділяти символи на нормативні та когнітивні, де одні вказують правила на рівні політичних інститутів, а інші формують уявлення і колективні очікування. Причому, нормативні символи можуть бути настільки сильними в період кризи, що вони перекривають особисті уявлення, щоб вийти з колективного кризового стану;

5) під час кризи політичним інститутам необхідно демонструвати свою політичну спроможність заради збереження свого статусу. Тому координація з іншими учасниками комунікації відбувається активно. Але, в той час, в процесі комунікації можлива й відсутність самої комунікації, що є знаком імітації політики. І бездіяльність громадського суспільства, як учасника комунікації, якого виключили з комунікативного ланцюга, не зменшує його відповідальності за наступне політичне майбутнє нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.
2. Золян С. Т. Семиотика и прагматика политического дискурса / С. Т. Золян // Политическая наука. – 2016. – № 3. – С. 47–76.
3. ИONOBA O. E. Конструирование социальной реальности в теории координированного управления смыслообразованием / O. E. ИONOBA // Вестник МГИМО Университета. – 2010. – №. 4. – С. 130–134.
4. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества [Электронный ресурс] / Р. Инглхарт // Полис. – 1997. – Т. 4. – С. 6–32. – Режим доступа : http://www.polisportal.ru/files/File/pubvlication/Starie_publicacii_Polisa/I/1997-4-2-Ingleheart_Postmodern.pdf.

5. Кассирер Э. Философия символических форм. – Том 1. Язык / Э. Кассирер. – М.; СПб.: Университетская книга, 2002. – 272 с.
6. Кассирер Э. Философия символических форм. – Том 2. Мифологическое мышление / Э. Кассирер. – М.; СПб.: Университетская книга, 2002. 280 с.
7. Леонтович О. А. Исследование коммуникации с позиции теории координированного управления смыслами / О. А. Леонтович // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж: ВГУ, 2010. – Вып. 8. – С. 28–36.
8. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / А. Шютц ; [сост. А. Я. Алхасов; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Мазлумяновой; науч. ред. перевода Г. С. Батыгин]. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. – 336 с.
9. Althusser L. Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation) / L. Althusser // The Anthropology of the State: A Reader. – 2006. – Т. 9. – №. 1. – С. 694–702.
10. Campbell J. L. Ideas, Politics, and Public Policy / J. L. Campbell // Annual Review of Sociology. – 2002. – Т. 28. – №. 1. – С. 21–38.
11. Hall S. «Encoding / Decoding» / S. Hall // Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972–79. – L.: Hutchinson, 2003. – P. 128–138.
12. World Values Survey. Inglehart–Welzel Cultural Map [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp>

Стаття надійшла до редакції 07.05.2018